

EDUARD KALE

DRUŠTVENE IMPLIKACIJE PODJELE RADA U MARXA*

Iako je fenomen društvene podjele rada kao bitan element u figuraciji društvene zbilje uočen vrlo rano, pa ga impliciraju sve društvene teorije od Platona na dalje, ipak je on tek u Marxovom pogledu na društvo, u njegovim društveno-historijskim analiza-ma i društvenoj teoriji dobio pravo mjesto: temelj društvenog ustrojstva i cjelokupne društveno-političke zbilje. Paradoksalno je da kasnije u marksizmu ovaj fenomen nije dobio daljnja adekvatna realno-historijska istraživanja, analize i teorijske razrade, već se samo ostalo na implicitnom ili eksplicitnom ponavljanju onog što je sam Marx otkrio i utvrdio. Pri čemu se u revolucionar-nnoj teoriji (programima i literaturi marksističkog političkog po-kreta) ostalo, uglavnom, na eksplicaciji klasne podjele, u filozofi-ji na uopćenoj spekulaciji otuđene društvene cjeline, u znanstve-noj analizi se ograničilo samo na analizu tehnološkog procesa proizvodnje, njega uopćavalo i prešlo na scientizam. Međutim, fundamentalne analize društveno-historijske cjelovitosti tog feno-mena bilo u manjim bilo u većim prostornim i vremenskim opse-zima su izostale. No, zahvaljujući razvoju nauka, istraživanjima antropologa, sociologa i historičara povećan je materijal za verifi-kaciju Marxovih teza i pojedinačnih analiza. Nama okvir teme i prostor ne dozvoljavaju da vršimo ovu verifikaciju, već ćemo iz-ložiti samo Marxove stavove i analize, i to kao razrađene i teorijski uobličene, Marxovu koncepciju kakva ona proizlazi iz već iz-građene društvene teorije. Ona se temelji na tezi da je materijalna društvena proizvodnja temelj i određujući okvir društveno-his-torijske zbilje. »Prvo je povijesno djelo — kaže on — dakle pro-izvođenje sredstava za zadovoljenje tih (životnih — EK) potreba, proizvodnje samog materijalnog života, i to je povijesno djelo, osnovni uvjet svake povijesti...«¹ Ovaj svoj stav on je jezgrovito i eksplicite iznio u općepoznatom »**Predgovoru kritici političke ekonomije**«. A razvijenost proizvodnih snaga, kao i to kakav je

* Referat održan na simposiumu: Karl Marx i suvremena etapa naše revolucije.

¹ Karl Marx: Njemačka ideologija, Naše teme, br. 5, 1967. str. 884-5

sam oblik proizvodnje — pokazuje upravo stupanj do kojeg je razvijena podjela rada.² U Marxa materijalna proizvodnja ima značenje čvornog mjesta. Okvir materijalne proizvodnje sadrži proizvodne snage i proizvodne odnose, u cjelini društvene odnose proizvodnje društvenog života. Neadekvatno shvaćanje ovih termina u Marxa, vodi pogrešnim interpretacijama i gradnji krivih koncepcija društvenih teorija. Pogriješke su slijedeće: 1) Ako se materijalna proizvodnja shvaća u uskom okviru tehnološkog procesa proizvodnje, pa se kao argument za potvrdu takvom shvaćanju uzimaju njegove riječi iz **Ekonomsko-filozofskih manuskripata** o proizvodnji, industriji i prirodnoj znanosti,³ te se gradi znanstvena teorija s jedne strane, a s druge filozofija rada. 2) Ako se materijalna proizvodnja shvaća samo u uskom prostornom okviru mjesta tehnološkog procesa proizvodnje, proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, samo locirano na mjestu rada, isključujući pri tom društvene odnose kao vanproizvodnu sferu materijalnog života — gradi se ekonomistička koncepcija. 3) Ako se materijalna proizvodnja identifikira s »ekonomskom bazom«, pa razlikuje i odvaja naspram »društvenoj nadgradnji«, te se one dakle tretiraju kao strogo razdvojene sfere društvenog života, bilo da se društveni odnosi (i sami ovi opet od mnogih različito shvaćeni) stavljaju u jednu ili drugu sferu, bilo pak kao da su te sfere bez uzajamnog djelovanja, ili da jedna strogo određuje drugu — ta različita shvaćanja su izvor raznih ideologija. U stvari, materijalna proizvodnja je tako društveno određena i postavljena da ona uključuje, sadrži, implicira, i uvjete proizvodnje, i način proizvodnje, razmjene i raspodjele, podjelu rada unutar materijalne proizvodnje kao društvenu podjelu rada, materijalnu proizvodnju kao društvenu proizvodnju, odnose u materijalnoj proizvodnji kao društvene odnose — stoga Marx vidi materijalnu proizvodnju kao proizvodnju društvenog života. »Kako individuumi ispoljavaju svoj život, takvi jesu. Što su oni, to se dakle podudara s njihovom proizvodnjom, kako s tim što proizvode tako i s tim kako proizvode. Što su dakle individuumi, te ovisi o materijalnim uvjetima njihove proizvodnje.«⁴ Stvar ne stoji tako da materijalna proizvodnja određuje društvenu zbilju, ili obratno, da društvena zbilja određuje materijalnu proizvodnju, već ih treba vidjeti kao jedno, materijalnu proizvodnju kao društvenu proizvodnju. U tom kontekstu treba vidjeti proizvodnu podjelu rada kao društvenu podjelu rada, u uzajamnosti da društvena proizvodnja određuje podjelu rada, odnosno podjela rada društvenu proizvodnju, da su one uzajamno uvjetovane u cjelini društvene zbilje koja je i samima njima uvjetovana.

² Isto, str. 876.

³ K. Marx — F. Engels: Rani radovi, Naprijed, Zagreb 1961. str. 248—9.

⁴ K. Marx: Njemačka ideologija, isto str. 876.

Svaka će socijalna teorija inače upasti u jednostranost i proizvoljnost ako tako cjelovito ne sagledava i ne razmatra društvenu zbilju. (Druga je, pak, stvar analiza pojedinih elemenata, ili sektora društvene zbilje, koja i sama mora uvijek voditi računa o kontekstu društvene cjeline.)

Proizvodne snage su mjerilo materijalnog razvitka društvene zbilje, a podjela rada okosnica ove, »Koliko su razvijene proizvodne snage naroda, najočiglednije pokazuje stupanj do kojeg je razvijena podjela rada«⁵ — piše Marx. A prva zbiljska podjela rada ne javlja se, po Marxu, na nivou tehnološkog procesa proizvodnje, već na društvenom nivou, kao društvena podjela rada. »Podjela rada postaje zbilja pridjelom rada tek od trenutka kad nastupi podjela materijalnog i duhovnog rada«.⁶ Stoga se podjela rada »kao jedna od glavnih moći dosadašnje historije« mora tretirati društveno, a ne proizvodno-tehnološki. Tako ćemo i ovdje vršiti eksplikaciju Marxovog gledišta o fenomenu podjele rada ne unutar tehnološkog procesa, a ni historijsko genetski, već sociološki, kao društvenog fenomena.

Naznačit ćemo odmah pojave i kategorije koje društvena podjela rada uvjetuje, ali koji povratno i nju samu određuju, to su: industrija, uvjeti proizvodnje, razmjene i raspodjele, vlasništvo, društvena struktura (klase), društvene institucije, ideologija i nauka. Bilo koja od ovih kategorija može se uzeti i na njoj, putem njenih veza s ostalima, kako je u vezi društvene cjeline povezana i određena, analizirati društvena cjelina, tj. društvene implikacije podjele rada u cjelini; (kao što se to može i da se ide iz tehnološko-proizvodne podjele rada, ili da se prati historijska geneza razmazanja podjele rada).

Marx je smatrao da je tu analizu moguće najbolje vršiti na vlasništvu, pa je tako čitavog života i vrši od kad je u »Njemačkoj ideologiji« ustvrdio: privatno vlasništvo jednako je podjeli rada.

Zbog čega su oni, po Marxu, »identični izrazi«: jer se »u jednom s obzirom na djelatnost iskazuje isto, što se u drugom iskazuje s obzirom na proizvod djelatnosti«. Njihova se veza, dalje, očituje i u tome što tek u okolnostima podjele rada, tj. postojanja pojedinačnih i različitih društvenih radova egzistira, i uopće može da egzistira, privatno vlasništvo. Jer, proizvodnja i vlasništvo gube prirodu jedinstvenosti i zajedništva, te se društveni karakter i »cjelina« mogu ponovno dobiti tek posredno, putem normi koje nastaju iz kretanja rezultata rada, postvarenjem odnosa tog kretanja, koji sad određuju zbilju i društveni karakter individualnih radova. Ovdje vidimo i dvostruku ulogu fenomena društvene podjele rada, da on, s jedne strane uvjetuje nastanak određene društvene zajednice koja se konstituira na bazi društve-

⁵ Isto, str. 876.

⁶ Isto, str. 887.

ne podjele rada, da bi zatim samostalno egzistirala naspram pojedinačnih individuuma kao slučajnih, a s druge strane sad ovako konstituirana zajednica određuje i uvjetuje i samu društvenu podjelu rada. Stoga je pri konstituiranju naglašenija, (»aktivnija) djelatnost, tj. podjela rada, a pri već konstituiranoj zajednici rezultat rada, tj. privatno vlasništvo. Njihova se aktivna veza i uzajamnost dakako i dalje zadržavaju, jer je društvo dinamičan, razvojni, historijski organizam, ali akcent aktivnijeg fenomena prelazi s jednog na drugi. Marx, koji proučava zakonitosti već konstituiranih zajednica usredotočuje se na fenomen vlasništva, te preko njega izučava društvo, preko njega kao karakterističnog društvenog fenomena.

S podjelom rada i privatnim vlasništvom najuže je povezana razmjena, oni su međusobno uvjetovani — jer je razmjena nužna tamo gdje postoje odvojeni i različiti radovi, dakle, podjela rada i privatno vlasništvo. Razmjena uspostavlja komponentu društvenosti radova, s obzirom na to da su oni izolirani u konkretne, posebne i individualne radove. U razmjeni proizvod dobija dvostruku egzistenciju: upotrebne i prometne vrijednosti. A time i proizvodnja dobija sasvim drugi karakter, ona se obrće iz neposredne u posrednu, robnu, proizvodnju, pa stoga drugačije određuje i sam ljudski rad i karakter ljudske zajednice. Ovaj je fenomen preokupacija svih Marxovih konkretnih bavljenja u njegovim društveno-ekonomskim analizama. Ovo razdvajanje karaktera rada na konkretni i apstraktni — društveno potrebni, gdje zatim ovaj drugi počinje dominirati, uvjetuje sve vidove otuđenja, kako Marx naziva fenomen postvarivanja, osamostaljivanja i fetišizacije proizvoda i društvenih odnosa u samostalno određujuće sile društva kojima čovjek robuje, jer sam rad više nema neposredni društveni karakter, niti ljudski odnosi važe kao društveni odnosi. Marx se stoga usredotočuje na analizu prometne vrijednosti robe u kapitalizmu i vrši sociološku analizu ekonomskih kategorija. Tako on svoj »Kapital« započinje analizom robe, hvata njen pravi karakter u njenom fetišizmu, a završava s klasama. A klasni odnos je u najužoj vezi sa svojinskim odnosom, kao i s društvenom podjelom rada. Zapravo, svojina nad kapitalom, zemljom ili radnom snagom u kapitalizmu na primjer određuje i sve druge društvene odnose.

On je ustanovio da su vlasništvom (ili nevlasništvom) — koje je dano, određeno i jednako je podjeli rada — već društveno dati uvjeti tehnološke i društvene proizvodnje⁷: u sredstvima za proizvodnju, mjestu u tehnološkom i društvenom procesu proizvodnje, društvene razmjene i raspodjele, društvenoj strukturi, društveno-političkom statusu, ideologiji. Što znači da je tu dat odnos prema sredstvima za rad, odnos prema samom radu (proizvodnji),

⁷ »Podjelom je rada već otpočetak dana podjela i uvjeta rada, oruđa i materijala...« Isto, str. 920.

odnos prema rezultatima rada, odnos prema društvenoj usmjerenosti proizvodnje, odnos prema društvenom vrednovanju rada, odnos prema društvenoj određenosti pojedinačnog izbora u podjeli rada, odnos prema određenosti čitave društveno-političke i ideološke pojavnosti i tretiranja rada i podjele rada. Analize podjele rada i društvenih implikacija te podjele Marx gotovo uvijek vrši preko vlasništva, odnosa prema vlasništvu i oblika vlasništva. Na toj osnovi on će dijeliti historiju na epohe, a društvo na kase, kaste i društvene slojeve, iz čega će se reflektirati oblici društvene organizacije, društvene institucije i ideologije.

(Napominjem da se pri čitanju moje eksplikacije, kao što se i uvijek pri čitanju Marxa, mora imati na umu da je izlaganje obratno od samog procesa istraživanja. Marx nije išao s gotovom teorijom ideološki tumačiti zbilju, već je iz analiza i istraživanja došao do nekih uopćenih saznanja.)

Eksplikaciju sad možemo vršiti na bilo kom u historiji realno postojećem društvu. Uzmimo kapitalističko društvo, o kojem je sam Marx dao dosad najdetaljnije i najbolje analize. Dok u drugim društvima analizu društvene podjele rada vrši fragmentarno, samo radi dokazivanja historijske geneze, i kao argument svojoj tezi, u kapitalističkom društvu on ovu analizu vrši globalno i iscrpno.

Moramo i ovdje istaknuti da bi eksplikacija (i analiza) bilo kog drugog društva bila mnogo jednostavnija, ne samo zbog kvantitativno manje podjeljenosti rada već i zbog predmeta, objekta, vlasništva. Dok je u gotovo čitavoj historiji taj objekt zemlja, u kapitalističkom društvu je kapital. A pošto se objekt vlasništva — koji se uzdiže do društvenog subjekta što određuje zbilju, te postaje društveno-određujuća sila — može lakše dohvatiti i odrediti ako on ima materijalno obličje kao što je zemlja, (pa se i mogao pravno uhvatiti i određivati), nego u kapitalu koji sam nije materijalno evidentan i postojeći (tek preko simbola novca), već je društveni odnos uhvatljiv samo kao društveno-ekonomska kategorija. U svojoj pojavnosti on je, kako bi Marx rekao, bezličan, bezlična društvena sila, društveni subjekt. Naspram stabilnog materijalno-evidentnog »objekta« zemlje, imamo ovdje »nestabilan«, materijalno-neevidentan kapital. Zatim, što se i odnos prema vlasništvu u komponenti prisvajanja ne pojavljuje u materijalno-evidentnom obliku proizvoda, već u obliku profita, kamate, rente, (naspram nevlasničkoj najamnini). Ovaj je društveni sistem kao cjelina situiran u sasvim drugi historijski okvir društvene proizvodnje, koja nije naturalna, već robno-novčana. No, bez obzira na te teškoće i specifičnosti, mi ćemo naznačenu eksplikaciju izvršiti baš na kapitalističkom društvu.

U eksplikaciji i analizi jedne ovakve socijalne teorije — koja društvo ne tretira i ne tumači putem faktora, putem izdvojenih društvenih sila, putem razdvajanja uvjeta i uvjetovanog, već uvi-

jek društvo vidi i tretira kao cjelinu uzajamnih djelovanja u jedinstvu određujućih i određenih elemenata — uvijek predstavljajući teškoću kod analiziranja bilo kog elementa, da se on ne bi izdvojio i tretirao izdvojeno iz cjeline, ili shvatio takvim. Mi se stoga i ovdje pozivamo na tu teškoću i upozoravamo na taj važan momenat, koji čitalac ne smije ispustiti iz vida. Dakle, da ove elemente čija će analiza uslijediti ne smatraju zasebnim, već da su oni cjelinom društvenih odnosa povezani i uvjetovani.

U vlasništvu su, po Marxu, već društveno dati uvjeti proizvodnje. Oni čine cjelinu društveno-proizvodne zbilje. Izdvojiti ćemo neke važne momente.

1) Odnos prema sredstvima za rad. Taj odnos je već dat u vlasništvu. Vlasništvo ili nevlasništvo već implicira posjedovanje ili neposjedovanje sredstava za rad kao privatnu, pravno reguliranu i zaštićenu svojinu ili nesvojину, u što je uključeno i pravo raspolaganja tim sredstvima.

2) Objekt. predmet, vlasništva sam već donekle naznačava i način i oblik materijalne društvene proizvodnje i razmjene: zemlja — prirodne, industrija — robno-novčane. (Dakako, ne uvijek).

3) Vlasništvom ili nevlasništvom je već određena i podjela rada, i u tehnološkoj i u društveno-proizvodnoj sferi. Nevlasništvom je data nesloboda u izboru djelatnosti u tehnološkoj podjeli rada. Izvan nje u društveno-političkoj podjeli rada, nevlasnik je stvarno isključen, jer je isključen kao društveni subjekt iz društva — kao što su to proleter i kapitalističko društvo, (za koje Marx piše, da revolucijom nemaju šta izgubiti)⁸. Vlasništvom su omogućeni uvjeti za slobodu izbora u tehnološkoj podjeli rada, a data je i određena mogućnost u društveno-političkoj podjeli — jer je ova određena samim oblikom društvene proizvodnje koja adekvatno institucionalno oblikuje zbilju; (zato Marx i piše, da se i proleter i buržuj nalaze u otuđenoj situaciji, no, dok je jednome to mučenje, drugi se u tom otuđenju osjeća ugodno).

4) Ovom slobodom ili neslobodom u okviru tehnološke proizvodne podjele rada, koji je za Marxa presudan, jer je odnos čovjeka prema prirodi bitan, odnos koji se ispoljava u proizvodnji, u načinu i obliku proizvodnje, tj. oblikovanju prirode od čovjeka — dat je dakle i sam odnos prema radu kao načinu ljudskog ispoljavanja. Jedan ga može birati slobodnije, pa stoga u radu može ispoljiti manje ili više svoje »generičko«, ljudsko samopotvrđivanje, rad mu je zadovoljenje ljudske potrebe, uživanje. Drugome, koji nema slobode u tom izboru, rad je nametnut i prihvaća ga iz biološke nužde, stoga mu on nije uživanje, već mučenje; jer ga ne bira, već prihvaća, on mu nije način zadovolje-

⁸ K. Marx — F. Engels: Komunistički maniest, Izabrana djela I, str. 44.

nja ljudske potrebe, već sredstvo za zadovoljenje bioloških potreba, stoga se on u radu, u ljudskim funkcijama, osjeća životinjski, a u životinjskim funkcijama ljudski.

5) Vlasništvo dalje određuje i odnos prema proizvodima rada. Vlasništvo znači vlast, svojinu, raspolaganje proizvodima rada. Nevlasništvo suprotno.

6) Razmjena je proces u društvenoj proizvodnji u kojoj aktivno sudjeluju vlasnici, posjednici kapitala; nevlasnici samo pasivno. Vlasnik u njoj participira kao onaj koji iz nje izvlači korist, »dobit«, jer raspolaže proizvodima, rezultatima tuđeg rada. Mjesto razmjene je tržište. Kapitalističko društvo je u cjelini svojoj — tržište. Ono je mjesto gdje se prodaju robe. I to takvo gdje vlasnici prodaju nevlasnikove (radnikove) proizvode kao robe, a nevlasnik (radnik) sebe kao robu, i kupuje s okrnjenim ekvivalentom za svoj rad sredstva za biološku egzistenciju. Jedni, vlasnici, manipuliraju drugima — jer čovjek, to je njegov rad — da bi iz te manipulacije izvukli korist; drugi su manipulirani. Robno-novčano tržište je srce kapitalističke proizvodnje i društvenog ustrojstva, oblik društvenog pojavljivanja, ono je i pozornica kapitala.

7) Raspodjela se odvija već u samim prethodnim procesima. Ovdje izdvajamo samo raspodjelu rezultata rada. U kapitalističkom društvu ona se može evidentirati u postojanjima formi: profita, kamate i najamnine.

8) Vlasništvo ili nevlasništvo implicira i socijalni status u društvenoj strukturi, pripadnost vlasnicima ili nevlasnicima, tj. društvenim klasama. A s obzirom na tehnološki proces, podjelu rada unutar tog procesa, kao i čitave društvene proizvodnje, profesionalni društveni status i zvanje.

9) Nevlasnik — kao onaj koji vlasnički ne participira na uvjetima proizvodnje, koji u tehnološkoj podjeli rada i tehnološkom procesu proizvodnje samo prisilno, neljudski sudjeluje, radi najamnine kojom štiti голу egzistenciju — isključen je kao društveni subjekt iz čitave ostale društvene zbilje i društvene podjele rada, pa ova ostaje samo vlasnicima. To je društveno-politička sfera zbilje. Iako nevlasnik (radnik) sudjeluje u tehnološkom procesu materijalne proizvodnje, koja je i u okvirima robno-novčane tržišne kapitalističke društvene proizvodnje izvor prometnoj vrijednosti, pa je njegov rad izvor kapitala i profita, proizvođač je materijalnog bogatstva društva, pa stoga i temelj svemu drugom u društvu, njega zakonodavstvo i čitav institucionalni okvir društvene zbilje tretira samo kao fizičku radnu snagu, a ne kao društveni subjekt, i priznaje samo njegove institucije koje se brinu oko njegove materijalne egzistencije (sindikalne organizacije).

Nevlasnik je tako stvarno izvan okvira društvenih predstavničkih institucija. Budući da su u njima predstavljeni oni koji ne-

što predstavljaju, imaju nešto predstavljati, to su — kako smo iz prethodnog vidjeli — vlasnici; jer nevlasnici ništa ne posjeduju, ničim ne upravljaju, ni u čemu u društvenoj proizvodnji »aktivno« ne participiraju — stoga ništa i »ne mogu« predstavljati. Predstavnička tijela su stoga društvene institucije vlasnika. S obzirom na to da je »vlasnik« svoje radne snage (»gospodar« da je proda ili ne), priznaje ga se jedino kao društvenu jedinku koja može sudjelovati u izboru ovog ili onog predstavnika vlasništva na izborima. Ali, ni po društvenim uvjetima, ni po društvenom statusu, pa stoga ni po društvenim normama ne može (stvarno) imati nikakvu društveno-političku ulogu, funkciju, ni instituciju.

10) Pravne norme koje donose predstavnička tijela vlasnika, i pravne institucije koje se brinu o pridržavanju i ostvarenju tih normi — reguliraju odnose u cjelokupnoj društvenoj proizvodnji, odnose u proizvodnji i društvene odnose), izražavajući i održavajući interese vlasnika.

11) Institucije vlasti. I sama riječ govori da su te institucije i vlasništvo, i to vlasnika, posjednika. One štite (sudstvom, policijom, vojskom) zakone predstavničkih tijela, tj. interese vlasnika.

12) Oblik proizvodnje određuje vlasništvo, tj. oblik vlasništva odgovara obliku proizvodnje, to i vlasništvo podržava onu društvenu proizvodnju čiji je izraz. Pa stoga vlasnici omogućavaju i održavaju onu ideologiju koja odgovara takvom obliku društvene proizvodnje, razvija i podržava onu nauku i obrazovanje koja odgovara takvoj proizvodnji društvenog života i takvom obliku vlasništva, i koja podržava strukturu takvog društvenog ustrojstva.

Ako i ne uzmemo u obzir činjenicu historijskog razvoja proizvodnje, različite oblike vlasništva, povećanje podjele rada, već samo činjenicu da je neposredna materijalna proizvodnja uvjet biološke i društvene egzistencije ljudi, iz nje same, čak i u okvirima kapitalističkog načina proizvodnje društvenog života, vidjeti ćemo kako dolazi do razvoja proizvodnje, promjena oblika vlasništva, i ostale društvene promjene; (pri tom nećemo uzeti u razmatranje ni druge elemente koji su s tim u vezi i značajni, kao što je porast stanovništva, porast ljudskih društvenih potreba i težnja za njihovim zadovoljenjem itd.).

Već smo istakli, da iako je u kapitalističkoj društvenoj proizvodnji društveno određujuća sila kapital, pojavni oblici te proizvodnje robno-novčani odnosi, a mjesto njenog demaskirajućeg društvenog pojavljivanja kapitalističko tržište, ipak je sama neposredna materijalna proizvodnja stvarni centar društvene proizvodnje. (Marx je zato isticao i analizirao sam neposredni proces materijalne proizvodnje kao presudni, naročito u »Kapitalu«, iako će drugim dijelovima društvenog procesa kapitalističke proizvodnje posvetiti mnogo više analiza kako bi razobličio oblike društvenog pojavljivanja proizvodnje, jer se ona u maskiranoj dru-

štvenoj formi pojavljuje i ideološki tumači). Iako ćemo se ovdje ograničiti na okvir neposredne materijalne proizvodnje, ona implicira društvene uvjete proizvodnje i sve one elemente koje smo ranije nabrajali

Kako su i kapitalist i radnik zainteresirani za povećanje »dobiti«, jedan radi većeg profita, drugi radi veće najamnine, to su i jedan i drugi zainteresirani za povećanje proizvodnje. Ali, dok je radnik zainteresiran za povećanje proizvodnje kako bi dobio veću najamninu, tj. kako bi što više, što skuplje unovčio svoj rad, kapitalist pak — jer svoj profit povećava na račun najamnine — zainteresiran je za povećanje proizvodnje, ali ne da plati proporcionalno rad, tj. da to povećanje ne ide na račun njegove dobiti, stoga on ide na povećanje proizvodnje kroz povećanje produktivnosti rada, putem primjene nauke u proizvodnji. Nauka pomaže racionalnijoj organizaciji i produktivnoj proizvodnji, uz nužno povećanje podjele rada i smanjenje upotrebe ljudskog rada. Radniku, koji je u društvenom ustrojstvu egzistencijalno određen najaminom, to ne odgovara. Ali kapitalist kao vlasnik, odnosno posjednik, je onaj koji je i pravno društveno priznati subjekt, pa stoga i onaj koji usmjerava i određuje proizvodnju. Proizvodnja se razvija, stvara kvantitativno i kvalitativno obilje proizvoda. Ali kapitalist ne proizvodi radi zadovoljenja društvenih potreba, već radi profita, do koga može doći samo prodajom proizvoda na tržištu, i ako na ovom postoji realna mogućnost kupnje, odnosno potrošnje. A isključivanjem radnika iz proizvodnje, on sam tu mogućnost ukida. Dolazi do proturječne situacije, situacije kriza kapitalističke društvene proizvodnje. Proizvodne snage su tako u proturječju s društvenim odnosima. Proizvodni odnosi koče razvoj proizvodnih snaga i dovode u krizu čitavo društvo, ili obratno, proizvodne snage dovode u krizu proizvodne odnose i čitavo društvo. Proizvodne snage, ovdje sama revolucionirana neposredna materijalna proizvodnja, imperativno traže promjenu proizvodnih društvenih odnosa, nove proizvodne društvene odnose koji će odgovarati tim, sad već novim proizvodnim snagama.⁹ Nova tehnološka podjela rada traži i novu društvenu podjelu rada.

Sad eksplikaciju društvenih implikacija možemo vršiti na samom fenomenu podjele rada, i to Marxovim riječima. Ako počnemo s društvenom podjelom, koju Marx smatra pravom, tj. podjelom materijalnog i duhovnog rada, imamo odmah u društvu: različita zanimanja i različite sfere djelatnosti — pa Marx dodaje primjedbu: »Prvi oblik ideologa, popovi, poklapa se«. Društvo se tako »umjetno« razdvaja na dvije sfere: materijalnu i duhovnu proizvodnju, gdje u društvenoj djelatnosti jedni participiraju samo u jednoj, drugi samo u drugoj sferi, pa im je tako preko od-

⁹ Vidi: F. Engels: Razvitak socijalizma od utopije do nauke, zadnje poglavlje.

nosa prema društvenoj proizvodnji dat i društveni status, »jer je **podjelom rada** dana mogućnost, šta više zbiljnost, da duhovna i materijalna djelatnost, da užitak i rad, proizvodnja i potrošnja pripadnu različitim individuumima«.

»Podjelom rada, u kojoj su dane sve te protivurječnosti i koja sa svoje strane opet počiva na prirodnoj podjeli rada u obitelji i rastavljanju društva u pojedinačne, međusobno suprotstavljene obitelji, dana je u isto vrijeme i **raspodjela**, i to nejednaka, kako kvantitativna tako i kvalitativna raspodjela rada i njegovih proizvoda, dakle vlasništvo koje svoju klicu, svoj prvi oblik ima već u obitelji, u kojoj su žena i djeca robovi muža... Uostalom, podjela rada i privatno vlasništvo identični su izrazi — u jednom se s obzirom na djelatnost iskazuje isto, što se u drugom iskazuje s obzirom na proizvod djelatnosti.

Podjelom rada je ujedno dana protivurječnost između interesa pojedinačnog individuumu ili pojedinačne obitelji i zajedničkog interesa svih individuumu koji međusobno saobraćaju; i to. taj zajednički interes ne postoji samo u predodžbi, kao »opći«, nego najprije u zbiljnosti kao međusobna ovisnost individuumu među kojima je rad podijeljen.

Upravo iz te protivurječnosti posebnog i zajedničkog interesa, poprima zajednički interes — kao **država** samostalni lik, odvojen od zbiljskih pojedinačnih i zajedničkih interesa, i u isto vrijeme kao iluzorno zajedništvo, ali uvijek na realnoj bazi veza, koje su prisutne u svakom obiteljskom i plemenskom konglomeratu, kao meso i krv, govor, podjela rada u većem razmjeru i ostali interesi — a posebno, kako ćemo kasnije pokazati, interesi klasa, koje su uvjetovane već podjelom rada i koje se izdvajaju u svakoj takvoj gomili ljudi, te od kojih jedna vlada svima drugima. Iz toga slijedi da sve borbe unutar države, borba između demokracije, aristokracije i monarhije, borba za biračko pravo itd., nisu ništa drugo nego iluzorni oblici, uopće, da je opće iluzorni oblik zajedničkog — u kojima se vode zbiljske međusobne borbe različitih klasa... i dalje, da svaka klasa koja teži k vladavini, ako njena vladavina, kao što je to slučaj kod proleterijata, uvjetuje i ukidanje čitavog starog društvenog oblika i vladavine uopće, najprije mora osvojiti političku moć, da bi svoj interes nanovo prikazala kao ono opće, na što je u prvom momentu primorana.

Podjela rada nam konačno pruža i prvi primjer o tome da, dokle god se ljudi nalaze u iskonskom društvu, dakle, dokle god postoji rascjep između posebnog i općeg interesa, dokle god djelatnost nije podijeljena dobrovoljno nego iskonski, vlastito čovjekovo djelo postaje čovjeku tuđa moć koja stoji nasuprot njemu i potčinjava ga, umjesto da on vlada njom. Čim se, naime, rad počinje dijeliti, svatko ima određeni, isključivi krug djelatnosti

koji mu se nameće, iz kojeg on ne može van; on je lovac, ribar ili pastir, ili je kritički kritičar i mora to ostati, ako ne želi da izgubi sredstva za život. . .

To učvršćivanje društvene djelatnosti, ta konsolidacija našeg vlastitog proizvoda u stvarnu silu iznad nas, koja izmiče našoj kontroli, koja osujećuje naša očekivanja, poništava naše proračune, predstavlja jedan od glavnih momenata u dosadašnjem društvenom razvitku. Društvena moć, tj. umnogostručena proizvodna snaga koja nastaje u podjeli rada uvjetovanom suradnjom različitih individuuma, ne pojavljuje se tim individuumima, budući da sama suradnja nije dobrovoljna nego iskonska, kao njihova vlastita, ujedinjena moć, nego kao neka tuđa sila, koja stoji izvan njih, o kojoj oni ne znaju otkuda dolazi i kamo vodi, kojom oni više ne mogu vladati, koja naprotiv prolazi svojevrsni redosljed faza i razvojnih stupnjeva, koji je neovisan o htijenju i kretanju ljudi, koji, štaviše, upravlja tim htijenjem i kretanjem.¹⁰

Društvena proizvodnja koja je uvjetovana podjelom rada, (kao što i ova uslovljava podjelu rada), ima društvenu zbilju adekvatnu toj podjeli. Ona je sektorirana u sfere i strukture, koje unutar sebe imaju također sektoriranje, hijerarhiju i podjelu rada, iako su sve — i unutar sebe i međusobno — povezane i međusobno određene u cjelini društvene zbilje. Ove sfere i strukture u razvijenom modernom društvu su brojne. Zvanja i zanimanja u društvenoj podjeli rada ima na hiljade; a samih parcijalnih radova milijune — tako da bi nabranjanje svega toga išlo u nedogled. Evo samo nekih sfera: neposredne materijalne proizvodnje; razmjene, raspodjele i potrošnje; politike; nauke, kulture i umjetnosti — unutar ideologije. Ili sektori: neposredna materijalna proizvodnja, vlast i uprava, školstvo, zdravstvo, socijalno brinjavanje, kultura itd. Pa podjela sfere neposredne materijalne proizvodnje u sektore (vrste industrija). Zatim strukture unutar svih tih sektora, pa podjela rada unutar tih struktura itd.

Ovakva zbilja je po Marxu »otuđena zbilja«, »iskonsko društvo«, »prehistorija«, koju treba prevladati. Jer, čovjek u njoj ne živi ljudski, već »životinjski«, ne bira svoju djelatnost, niti određuje sam svoj život i društvenu zbilju, već mu se ona nameće, određuje ga i podređuje; ne stvara, jer je određen. A prevladati će se moći onda kad proizvodne snage budu na nivou zadovoljavanja ljudskih i društvenih potreba, kad ljudi budu u mogućnosti da biraju svoju »djelatnost dobrovoljno«, kad ljudi budu u mogućnosti da dokinu društvom određenu podjelu rada. »Preobražavanje osobnih moći (odnosa) u stvarne, pomoću podjele rada, ne može se nanovo ukinuti na taj način da se iz glave izbiju

¹⁰ Marx: Njemačka ideologija, Isto, str. 888—989.

opće predodžbe o tome, nego samo na taj način da individuumi nanovo sebi podrede te stvarne moći i da ukinu podjelu rada«¹¹ — piše Marx.

A prevladavanje otuđenosti, dokidanje podjele rada ići će: dokidanjem privatnog vlasništva kao temelja čitavog društvenog ustrojstva otuđene zbilje; dokidanje podjele umnog i fizičkog rada, te grada i sela; dokidanje društvenih sfera (neposredne proizvodnje, politike, ideologije) kao zasebnih, autonomnih, sfera u društvenoj cjelini — one trebaju postati integralni dio neposredne proizvodnje kojom suvereno vlada neposredni proizvođač kao subjekt društvene zbilje, a sam rad da proizvođač bira kao slobodno ljudsko biće. Naspram »čitavog dosadašnjeg razvitka« piše Marx: »U zajednici revolucionarnih proletera, koji pod svoju kontrolu stavljaju uvjete svoje egzistencije i egzistencije svih članova društva, naprotiv, upravo je obrnuto; u njoj individuumi sudjeluju kao individuumi. Ona je upravo ujedinjenje individuumata (naravno, pod pretpostavkom sada razvijenih proizvodnih snaga) koje pod njihovu kontrolu stavlja uvjete slobodnog razvitka i kretanje individuumata, uvjete koji su dosad bili prepušteni slučaju i koji su se osamostaljivali spram pojedinačnih individuumata upravo razdvajanjem njih kao individuumata, njihovim nužnim ujedinjenjem koje je bilo dano podjelom rada i koje je njihovim razdvajanjem postalo veza koja je njima tuđa«.¹²

* * *

Ono što bi određivalo socijalizam kao prijelazni period ka besklasnom društvu, ili prvu fazu komunizma jest: 1) ukidanje privatnog vlasništva; 2) što povlači i ukidanje klasičnog klasnog temelja; 3) ukidanje vlasti kapitala; 4) ono što Marx ističe u »građanskom ratu u Francuskoj«, pišući o pariškoj komuni: oslobođenje radničke klase, društvenu svojinu, samoupravu proizvođača, tj. raspolaganje viškom rada od strane samih proizvođača, odumiranje države »kao parazitske izrasline«, lokalnu samoupravu, javnost i javnu odgovornost rada i proizvodnju pod društvenom kontrolom;¹³ 5) iz čega slijedi dokidanje društvenih sfera (neposredne proizvodnje, politike, kulture i ideologije) kao autonomnih društvenih sfera. Jugoslavenski socijalizam je sve ove postulate stavio u program ostvarivanja.

S obzirom na okolnost da je u socijalizam ušla u stanju privredno nerazvijene zemlje i s društvenom strukturom polufeudalne zemlje, prva faza socijalističkog preobražaja vrši se u Jugoslaviji po modelu ostalih socijalističkih zemalja koje su sa sličnim sta-

¹¹ Isto, str. 914.

¹² Isto, str. 916.

¹³ Vidi: K. Marx: Građanski rat u Francuskoj

njem ušle u izgradnju socijalizma, tj. s etatističko-centralističkim putem, tako da akumulaciju i socijalno raslojavanje a zatim integriranje vrši političkim putem. Pošto ovakav model ima svoje granici razvoja i na privrednom i na socijalno-političkom planu, Jugoslavija ga prva u krugu socijalističkih zemalja napušta i ide radikalno na Marxov koncept pravog socijalizma, stavlja u program neposrednog ostvarivanja gore spomenuta načela.

S obzirom na to da je svako društvo određeno stupnjem razvitka proizvodnih snaga, kao i njihovim oblikom, a da odnosi u proizvodnji — u društvenom okviru kao oblik društvene proizvodnje — pospješuju ili koče sam razvoj proizvodnih snaga, određuju društvenu strukturu, društvenu organizaciju i društvene odnose, to je, u prvom redu trebalo naći stimulans porastu, razvoju, proizvodnih snaga — zato je otvorena mogućnost obnovi tržišta i kapitala, jer se to u historiji pokazalo, (a to je potvrdio i Lenjin s NEP-om), kao provjerena metoda uspješnijeg rasta proizvodnih snaga, jer za porast društvenog standarda omogućuje bolje uvjete od etatističkokentralističkog modela.

Međutim, ovdje se mogu prikristi i neke opasnosti, koje u marksizmu nisu — (i jer ih marksisti nisu!) — poslije Marxa politološki ni sociološki dovoljno analizirane. Radi se o tome da je društvo, kome je temelj, određujuća društvena sila, bitni društveni odnos, regulator materijalne proizvodnje i društvenih odnosa **kapital** različito od svih drugih u historiji postojećih društava, i da on sve druge odnose i vrijednosti u društvu drugačije određuje. Tako npr. vlasništvo više nije nasljedna stvar i pravna kategorija, već društveno-ekonomski odnos, ono je određeno mjestom u društvenoj podjeli rada, i dato je ne u nasljednom i svojinskom pravu posjedovanja i raspolaganja sredstvima za rad, već u društveno-političkoj strukturi mjestom spram prisvajanja, upravljanja i određivanja viškom rada i društvenom proizvodnjom. Upravo ovo društvo, izrazitije nego druga, stavlja u centar svega značenje društvene podjele rada. Stoga sa zadržanim društvenim sferama i socijalnim strukturama s njima odgovarajućom društvenom podjelom rada, može samo zadržati i reproducirati jedan vid kapitalističkih odnosa, a da realno društveno ne ostvari proklamirane principe. No, inauguracijom privredne i društvene reforme na principu samoorganizacije neposredne materijalne proizvodnje i u zahtjevu jačanja materijalne baze samoupravljanja, tj. da sami neposredni proizvođači raspoložu, usmjeruju i društveno reguliraju višak rada — položeni su temelji koji doista mogu revolucionirati zbilju. Tim više što i tendencije u konstelaciji svijetske društvene proizvodnje idu u prilog mogućnosti razvitka socijalističke društvene stvarnosti:

1) Monetarni sistemi dolaze u krizu, a to znači da profit — (putem tržišta iz eksploatacije dobijeni novac) — sve više prestaje biti temelj, određujući faktor i stimulans društvene proizvodnje

— da takav društveni sistem dolazi u krizu; 2) Dok je svijest dosad bio cjelina na bazi tržišta i podjele tržišta, on se danas polako pretvara u proizvodnu cjelinu sa svjetskom podjelom proizvodnog rada, a to znači da sama materijalna proizvodnja postaje baza i određujući faktor cjelokupne društvene zbilje; 3) Da se organizacija nacionalnih privreda, u razvijenim zemljama, na kapitalističkoj osnovi pokazuje u kriznoj situaciji, vidi se ne samo po intervencijama države u nacionalne privrede (u financije, u zaštiti nacionalne proizvodnje itd.), već i po nacionalnim programima o reorganizaciji, rekonstrukciji i modernizaciji privrede na bazi dostignuća nauke u konstelaciji svjetske podjele rada i socijalno određujućih komponenata, te činjenici da je pod neposrednom komandom države preko pedeset posto nacionalne privrede.

Inauguriranjem društvenog vlasništva i samoupravljanja na bazi njegove materijalne situiranosti, tj. da ono u bazi na društvenom nivou same proizvodnje raspolaže viškom rada, praktično se postavlja temelj jednoj novoj ljudskoj zajednici, koja će dokinuti one društvene sfere kao autonomne; jer one ne samo da apsorbiraju višak rada (kultura), već njime i upravljaju i usmjeruju ga (politika). Time će se dokinuti i ona bitna društvena podjela rada, koja uvijek implicira postojanje dvojnosti i proturječja: pojedinac-društvo, kolektiv-zajednica, pojedinačno-opće, na bazi čega se uvijek zadržavaju one autonomne sfere sa svojim strukturalama, te pripadnici pojedinih sfera kao pretstavnici općega, iako se preko njih, kao što su to i one same, izražava samo pojedinačni interes pripadnika tih autonomnih društvenih sfera. Tek ukidanjem te društvene podjele, i mogućnošću da svaki dobrovoljno bira svoju proizvodnu djelatnost, proizvodni pojedinac se uspostavlja kao suvereni subjekt svekolike društvene zbilje. Socijalizam u Jugoslaviji teoretski je, načelno, na putu istinskog uspostavljanja nove ljudske zajednice.

SOCIAL IMPLICATIONS OF THE DIVISION OF LABOUR IN MARX

Summary

Phenomenon of social division of labour has been emphasized in Marx's social theory, more fundamentally than in any other one, as the most characteristic moment in the figuration of social reality, although later in Marxism it has neither been adequately really researched nor theoretically worked out. But Marx's theory is not a theory of factors, and therefore this phenomenon has been considered in the context of the whole of social reality, in connection of productive forces, productive relations, social institutions and ideology, as a whole of the production of social life. Laid down just in this way, with direction to exclusively empirical analysis of social-historical

reality, Marx's social theory has succeeded to overwhelm all others. Therefore explications and concepts by which one wants to emphasize or to determine the character of particular social spheres, phenomena or elements, fall down into self-willed and restricted doctrines. Material production is, according to Marx, the foundation and frame of the production of social life, and »how much the productive forces of nations have been developed, it is the best possible shown by the degree to which the distribution of labour has been developed« — he writes. Therefore this phenomenon is so important in the figuration and studying of society. Social phenomena as: industry, conditions o productivity, of exchange and distribution, property, social structure, social institutions, ideology and science are conditioned by the division of labour, as well as it is conditioned by them; and so in any of these social phenomena and sociological categories, by means of its connections with others, one can analyze the social totality or social division of labour, i. e. of its social implication. Marx studied both society and social division of labour upon property, especially upon property in capitalism, after he had found out that property equals to the division of labour. Such an explication has been also made in the essay. In property there has been given relation towards the means for labour, relation towards labour itself — productivity, relation towards results of labour, relation towards social directness and social valuation of labour, relation towards social determination of particular choice in the social division of labour, relation towards definitness of the whole social-political and ideological appearance, treatment of labour. In the essay it has been analyzed: 1) relation towards the means for labour, 2) relation towards the object of property, 3) freedom of choice of labour in technological and social sphere, 4) relation towards labour itself, 5) relation towards productions of labour, 6) exchange, 7) distribution, 8) social structure, 9) social institutions, 10) juridical norms, 11) institutions of power, 12) ideology — with regard to the phenomenon of the social division of labour. It has been further analyzed the division of labour and development of society. Then social implications of the division of labour have been illustrated by Marx's texts. Spheres, structures, occupations and partial labours which have been created by the division of labour in a modern society, all of them have been mentioned shortly; as well as the importance of overwhelming of the division of labour.

At the end of the essay, speaking about the inauguration of social property, social self-government and economic reform in Yugoslavia — which abrogate autonomous social spheres (direct material production, politics and culture), by principle that immediate producer disposes with the surplus of labour and becomes an absolute subject of the total social reality — it has been emphasized by the platform of real socialism, which has been also mentioned by Marx in the »Bourgeois War in France«.

(Translated by S. Paleček)